

LUPILINARIA HAM. SEKSIYASININ (*SCUTELLARIA L.*) QARABAĞ NÜMAYƏNDƏLƏRİ

Rəşad Səlimov

AMEA-nın Botanika İnstitutu

Öz iqlim və landşaft müxtəlifliyi ilə seçilən Qarabağ zonası Kiçik Qafqazın şərq hissəsində yerləşir. Azərbaycanın botaniki-coğrafi rayonlaşdırma bölgüsünə əsasən, Kiçik Qafqazın mərkəzi və cənub hissəsini əhatə edir, coğrafi mövqeyinə görə isə şimal-qərbdən Murov dağ silsiləsi, şimaldan İncəçay, şimal-şərqdən Qarabağ düzü, şərqdən Mil düzü, qərbdən Qarabağ silsiləsi, cənub-qərbdən Laçın, Qubadlı və Zəngilan inzibati rayonlarının sərhədlərini əhatə etməklə Ermənistanla sərhədlənir. Cənubdan Cəbrayıl, Zəngilan və Füzuli inzibati rayonlarına daxil olan ərazilər İranla dövlət sərhəddinə qədər uzanır. Ermənistanın son 30 ildə hərbi təcavüzü nəticəsində zəngin bitki örtüyünə malik olan Qarabağ və ətraf ərazilərin biomüxtəlifliyinə və ekosisteminə çox ciddi ziyan dəymişdir. Zonanın florasına dəymiş zərərin hərtərəfli qiymətləndirilməsi üçün ilk növbədə regiondan toplanmış herbari nüsxələrinin və ədəbiyyat məlumatlarının təhlili əvəzsiz mənbədir. Bu məqsədlə AMEA Botanika İnstitutunun Herbari fondunda (BAK) saxlanılan *Scutellaria L.* – başlıqotu cinsinin növlərinə aid herbari nümunələri, Azərbaycan florasına dair digər mənbələr araşdırılmışdır. Ədəbiyyat məlumatlarına əsasən, Qarabağ və ətraf ərazilərdə başlıqotu cinsinin 4 növü – *S. orientalis L.*, *S. sevanensis* Sosn. ex Grossh., *S. platystegia* Juz. və *S. sedelmeyerae* Juz. yayılmışdır. S.Yuzepçuk indiki Qubadlı rayonunun Çaytumas kəndi yaxınlığından 1911-ci ildə Y.N.Voronov tərəfindən toplanmış herbari nüsxəsi əsasında ilk dəfə *S. platystegia* Juz. növünü təsvir etmişdir. Qafqazda, o cümlədən Azərbaycan florasında rast gəlinən başlıqotu növlərinin toplanması, herbariləşdirilməsi və morfoloji-sistematik baxımdan öyrənilməsində A.A.Qrossheymin apardığı çoxillik tədqiqatların nəticəsi olaraq icmalını vermişdir. Bu icmalda o, Qafqaz üçün 16 növ və həmsərhəd rayonlarından İran və Türkiyə üçün əlavə 3 növ olmaqla cəmi 19 növ göstərir. Halbuki 1899-cu ildə V.Lipski tərəfindən Qafqaz üçün cəmi 1 növün olduğu qeyd edilmişdir.

AMEA Botanika İnstitutunun BAK Herbari fondunda *Scutellaria L.* cinsinə aid saxlanılan 280-ə yaxın nümunənin 21%-i Qarabağ və ətraf ərazilərindən, xüsusən də Zəngilan (15 nüsxə), Laçın (10 nüsxə) və Şuşa (8 nüsxə) inzibati rayonlarından toplanılmışdır. Digərlərin içərisində Ağdam, Xocavənd, Cəbrayıl, Füzuli və Kəlbəcərdən yığılan nüsxələr də mövcuddur. Bu herbarilər arasında *S. platystegia* Juz. növünə aid nümunələr (43 nüsxə) üstünlük təşkil edir. Onlar araşdırılarkən məlum olmuşdur ki, XX əsrin I yarısında nüsxələrin əksəriyyəti əsasən Ermənistanın A.A.Qrossheymin və İ.Karyagin, II yarısında isə F.Əhməd-zadə tərəfindən toplanılmışdır. Herbari fondunda həmçinin T.Heydeman, C.Qurviç, Y.Menitski, Y.Voronov və İ.İsayev tərəfindən toplanılan nümunələr də mövcuddur. Qarabağ və ətraf ərazilərindən başlıqotu cinsinin növlərinə aid herbari nümunələri sonuncu dəfə F.Əhməd-zadə tərəfindən 1986-cı ildə Laçın rayonunun Zabux, 1991-ci ildə isə Cəbrayıl rayonunun Dərzi kəndləri ərazisindən toplanılmış *S.platystegia* Juz. növünə aiddir – müvafiq olaraq 7 və 1 nüsxə. Herbari nümunələri araşdırılarkən nüsxələrin xüsusən may və iyun aylarında toplanıldığı müəyyən edilmişdir. Aralıq dənizi ətrafı ərazilər və İran-Turan floristik regionu *Scutellaria L.* cinsinin növəmələgəlmə mərkəzi baxımından qəbul olunduğu üçün və eyni zamanda hərtərəfli tədqiqatların aparılması məqsədilə Qarabağ zonasında yayılmış növlərə aid herbari nüsxələrinin yenidən yığılması və tədqiqi zəruridir.